

PUNASED JA ROOSAD

Jaak Valge. Punased I. Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut, Rahvusarhiiv, 2014. 430 lk.

Enne jõule ilmus Jaak Valgelt ajalooraamat, mis oma sihiseadelt peaks kuuluma ka Keele ja Kirjanduse huviorbiiti. „Käesolevas raamatus, uurimuse esimeses osas „Punased I” vaadeldakse Andreseni, Vares-Barbaruse ja Semperi tegevust ja vaateid kuni 1930. aastateni,” ütleb Valge ja lisab: „Allikate hulgas on ka nende looming, kuid tegemist pole kirjandusteadusliku, vaid poliitilise ajaloo valda kuuluva uurimusega” (lk 24). Võttes aga arvesse, kui detailselt jälgib monograafia kirjandusmaastikul toimuvat, kirjanike omavahelisi nägelusi ja leppimisi 1920. aastatel, võib seda raamatut pidada samahästi ka ideoloogiliselt kirjanduslooks.

Tegelikult võtab Valge ette hoopis suurema küsimusteringi: „Mis lõi marksismile laia levikupinnase Eestis? Missugused olid kommunistide eesmärgid ja

mille poolest erinesid need teiste marksistide omadest? Kas kommunistide juhtide pühendumisest tulenev käitumine on võrreldav sügavalt religioosse inimese käitumisega? Missugused olid eesti soost kommunistide suhted Nõukogude Venemaaga (Nõukogude Liiduga)? Kas ja miks erines nende poliitika Nõukogude poliitika peavoolust? Kas Nõukogude Venemaa toetuseta oleks kommunistlik liikumine Eestis hääbunud? Kuidas suhtusid Andresen, Semper ja Vares-Barbarus „päriskommunistidesse”? Millal ja mis põhjustel tekkis Andresenil ja kolmekordsetel klassivendadel Johannes Semperil ja Johannes Vares-Barbarusel ning ka paljudel teistel intellektuaalidel tõmme marksismi ja Nõukogude kommunistliku režiimi poole? Kas Andrese nit, Semperit ja Johannes Vares-Barbarust saab käsitleda kvislingitena, ning kui jah, keda nad siis reetsid? Miks ei näinud tulevased tipp-juunikommunistid – kes olid ju kõike muud kui ebaintelligentsed – Eestis demokraatia puuduse

üle kurtes, et Nõukogude Liit on hoopis ebademokraatlikum kui Eesti Vabariik?" (Lk 25–26.)

Kui raamatu põhiteemaks on, nagu lubatud, kolme eesti intellektuaali maailmavaateline kujunemine, siis takerdub Valge ehk ülearu pikalt sissejuhatusse, mis peaks paika seadma üksnes edasise analüüsi raamid, kuid võtab enda alla poole raamatu mahust. Siin kirjeldatakse üksikasjalikult läinud sajandi alguse marksistlikke ideoloogiaid ja institutsioone ning nende omavahelist jagelemist. Eriti põhjalikult süüvitakse eesti kommunistide ettevõtmistesse ja suhetesse Nõukogude organitega. Lisaks antakse panoraamne pilt demograafilistest ja majanduslikest protsessidest, maallitakse järgneva käsitluse kultuurilist ja olmelist tausta, tuues esile värvikaid detaile. Näiteks saab teada, et pärast ilmasõda tantsiti igal pool tšarlstoni ja fokstrotti, naised hakkasid suitsetama, aga sedagi, et revolutsioonijärgsel ajal asutatud organisatsioonide hulgas oli ka Eestimaa Jooma- ja Hooraelusse Langeanud Inimeste Päästmise Selts (lk 71–72).

Proportsioonide üle pole õiglane otsustada paljalt teose esimese osa põhjal – küllap paneb teine köide vahekorrad paika. Siiski võib julgelt öelda, et liiga palju tähelepanu on pööratud Viktor Kingissepa isikule, kes tõuseb seeläbi justkui raamatu neljandaks peategelaseks. Tema käike jälgitakse kohati lausa päev-päevalt. Ja kui üldiselt on käsitluse toon asjalik ja erapooletu, siis Kingissepa puhul ei suudeta hoiduda parastamast. Tituleerides teda tüütuse ni irooniliselt „Eestimaa töörahva ustavaks pojaks”, soolab Valge üle ja teksti sigineb antikommunistlik paatos, mis pole teaduslikule käsitlusele kohane.

Eesti ühiskond oli XX sajandi algul ergastatud olekus, leiab Valge. See kestis veel 1920. aastatelgi, mil noorte osakaal rahvastikus oli 35–36 %. „Nooruslikkus, vaesus ja sotsiaalne ebavõrdsus muutis ühiskonna pulbitsevaks ja plahva-

tusohklikuks, aga ka loominguliseks ja uuendusmeelseks” (lk 79). Pahemale kallutas eesti intellektuaale ka maailmasõja ajal kasvanud viha rahvuseluse vastu, mis oli kihutanud töörahvast hurraahüüete saatel relvi haarama. Sõdu seostati nii natsionalismi kui kapitalismiga. „Protest traditsioonilise moraali vastu ühendas tollal noori kommunistlike revolutsionääre, teisi marksiste, vasakpoolseid ning noori boheemlasi” (lk 76). Vasaksotsialistlik revolutsioonilisus tõmbas ligi intellektuaale nii Eestis kui ka mujal Euroopas: Prantsusmaal Anatole France'i, Louis Aragoni, Henri Barbusse'i, Romain Roland'i, André Gide'i ja André Malraux'd; Saksamaal Gerhart Hauptmanni, Lion Feuchtwangerit, Heinrich Manni, Johannes Becherit, Bertolt Brechti ja Anna Seghersit; Inglismaal George Bernard Shaw'd, W. H. Audenit ja Christopher Isherwoodi; Ühendriikides John dos Passost, Theodore Dreiserit, Upton Sinclairi ja John Steinbecki – kui nimetada ainult kuulsamaid. Eesti esseeride ja vasaksotsialistide eesotsas olid intellektuaalid ja poeedid. Hans Kruus, Johannes Semper, Johannes Vares-Barbarus, Jaan Kärner, Gustav Suits, Hugo Raudsepp, Villem Ernits ja Nigol Andresen olid kõik olnud esseeride-vasaksotsialistide partei liikmed. Kõnekas on seegi, et Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei oli aastatel 1926–1932 Eesti suurim parlamendierakond.

Keskendumist Vares-Barbarusele, Semperile ja Andresenile põhjendab Valge järgnevalt: „Kirjanikud on aga ajaloolastele eriti tänuväärne uurimisobjekt, sest oma poliitilise olemuse selgitamiseks on nad meile pärandanud veel ühe väga olulise lisaallika – omaenda ideoloogiliselt värvitud kirjandusloomingu. Nii nagu kirjadegi puhul, on neistki tekstidest autori hoiaku väljalugemine tõeline nauding” (lk 28). Ilukirjanduse puhul tuleb olla siiski ettevaatlik. Alati ei ole kindel, et autor on siiras ja manifesteerib oma sügavamaid veendumusi.

Nii noor Semper kui ka noor Barbarus armastasid epateerida, nende sihiks oli tihti lihtsalt *irriter la bourgeoisie*.

Analüüsitud põhjalikult Semperi, Barbaruse ja Andreseni luulet, poliitilisi mõtteavaldusi ja tegevust, jõuab Valge järeldusele: „Andresen, Vares-Barbarus ja Semper olid 1920. aastate lõpul marksistid – Andresen teadlik ja süsteemne, erinevatest marksismi vooludest endale kõige sobivamat otsiv, Vares-Barbarus ebasüsteemne, kuid seda kirglikum. [...] Semper oli distantseerunud, marksismi ilmselgelt skeptiliselt ja külmemalt suhtuv...” (lk 392).

Kuigi opositsioonilist vaimu võis põhjendada Eesti kitsaste olude ja tõusiklusega, ei tasu eluviisilt kodanlase mõõtu Vares-Barbaruse ja Semperi marksismi siiski päris tõsiselt võtta. Osalt oli nende vasakpoolsus mood – joondumine Euroopas tooni andva Clarté liikumise järgi –, osalt isikliku pettumuse väljendus, et loodetud tunnustus jäi tulemata. 1927. aastal premeeris Kultuurkapital kirjanikke, seades nad sellega justkui paremusjärjestusse. 80 000 marka sai Tammsaare, 70 000 Metsanurk, 60 000 Suits ja Under, 50 000 Visnapuu, Tuglas ja Luts, 40 000 Semper... ning Barbarus ainult 15 000 (lk 345–346). Solvunud Barbarus seda vastu ei võtnud, pealegi oli see vähem kui pool tema kuupalka.

Ettehaaravalt puudutatakse raamatut ka küsimust, kuivõrd olid Barbarus, Semper ja Andresen kursis Nõukogude Venemaal toimuvaga. Usuti seda, mida taheti uskuda. Pealegi rajas stalinism uhke fassaadi ja kuulutas end sotsialismi unistuste ja väärtuste õiguslikuks pärijaks, revolutsioonilise humanismi kehastuseks, ainsaks jõuks, mis suudab vastu astuda pead tõstvale fašismile. Arthur Koestleri sõnul uskusid Saksa kommunistid 1930. aastate algul, et Kremli on oma parteirakuks, kus poliitbüroo liikmed, vahisõdurid ja koristajamutid arutavad iganädalastel koosole-

kutel vennalikus üksmeeles partei poliitikat, ja kui Stalin on unustanud tasuda liikmemaksu, kutsutakse ta korrale.¹

Naiivsuse asemel võib rääkida ka idealismist, mis kõlab paremini. „Kui meist kaheksateistkümnenda aastastena saavad kommunistid, kellel on vankumatu usk omaenda tarkusesse ja sõja suures põrgus saadud käputäiesse läbianalüüsivama ja ülehinnatud elukogemusse – siis ei mõtle me eriti sellele, et kommunism on meile vajalik tootmisuhete harmoneerimiseks tootlike jõududega. [...] Marxi, Kautsky või Lenini pealiskaudsest lugemisest ammutatud argumentide toel ette kujutatud sotsialism on tegelikult vaid müüt paremast maailmast, ähmane nostalgia inimliku elu järele, juba liigagi palju nähtud kuritegude ja alanduste eitus, võrdsuse ja vabaduse kuningriik, sõnum suurest uuendusest, põhjus olemas olla.”²

Miks lasid Vares-Barbarus, Semper ja Andresen meelitada end Nõukogude nukuvalitsusse? See on ilmselt küll uurimuse teise kõite teema, aga käesolevas ki osas pakutakse mõningaid mõtteotsi. Valge leiab, et nende veri käskis hoida võitjate poolele – 1920. aastatel pöörasid nad selja riigipöördeksel läbikukkunud kommunistidele (lk 395). On kaalutud ka varianti, et nad tahtsid ära hoida kõige hullemat, lootes, et Eestist saab rahvademokraatlik vabariik. Sarnasel põhjusel või ettekäändel astusid 1960.–1970. aastail parteisse paljud eestlased, mõned ise uskudes oma missiooni, enamik lihtsalt karjääri nimel. Kui ma kord Kukus purjutava julgeoleku polkovniku Kuuseoksa käest küsisin, milles ta näeb

¹ A. Koestler, Pühendatud. – Loomingu Raamatukogu 1995, nr 5. Tallinn: Perioodika, lk 12.

² L. Kołakowski, Revolutsioon kui ilus haigus. Arutlusi totalitarismist, vasakpoolsusest, kommunismist, demokraatiast – aga mitte ainult. Tartu: Hendrik Lindepuu Kirjastus, 2014, lk 7.

oma eluülesannet, siis vastas ta: et hullemat ära hoida, tasandada Moskvast tulevat lollust.

Ants Orase meelest oli Semper „keigarliku intelligentsi” tüüpiline esindaja, küüniline, hingetu konjunkturist (lk 12). Paljud teisedki ei suutnud Semperile reetmist andestada. Komi laagrist eluga tagasi tulnud omaaegse sotsiaaldemokraadi Alma Ostra-Oina tütar Tiit Hallik nimetas Semperit selgrootuks renegaadiks, ja ta ei rääkinud ainult enda, vaid ka oma laagrikaaslaste nimel. Vares-Barbarus oli ise enda üle kohut mõistnud ja Andresen oma vitsad saanud. Andresenit peeti üldiselt ausaks eestlaseks.

Peale vangist vabanemist kujunes Andresenist pooleldi dissident. 1970. aastail paistis ta silma sapiste sõnavõttudega kirjanike liidu koosolekutel. Eriti ei sallinud ta proletaarset lollust, mida esindas Endel Sõgel. Mis puudutab Andreseni eestlust, siis sattusin ma juhuslikult ühe kõneka kirjatüki peale. Seal seisab: „...läbi terve sinelikommunismi-ajastu salaja kandis [Andresen] rahvusvärvides aluspesu, andes sellega vihatud vene võimule hävitava vastulöögi.”³ Nagu mõnest Mrožeki jutust, kas pole? Olenemata sellest, kas maalitud pildike vastab tõe või mitte, on see ilus kujund, mis iseloomustab hästi ENSV-s valitsenud skisofreenilist atmosfääri.

Marksism on omamoodi usutunnistus, poliitiline religioon, leiab Valge kokkuvõtteks. Tõepoolest, andunud marksisti jaoks on revolutsioon kõigi problee-

vide apokalüptiline lahendus, totaalne alguspunkt, Jeesuse teine tulemine ilmalikul kujul. „Näib, et Uue Aja, Absoluutse Alguse ja Täieliku Nooruse lootus on inimeste hingeelu püsiv ja kustumatu vorm. Ei peaks arvama, et selle lootuse saab kunagi kultuurist kõrvaldada või et üldse peaks tahtma seda kõrvaldada. See on mineviku tühistamise soov. Uusaja revolutsioonilised fantaasiad on selle lootuse kehastuseks. Selle algvorm on pärit religioossest eshatoloogiast, kus usk Uude Aega ehk lunastusse eeldas pattude andeksandmist ja süü maha pesemist.”⁴

Kui nii, siis kõik kordub. Üks revolutsiooniline puhang – *new left* ehk uus kura – käis üle maailma 1960. aastate lõpul, aga et me olime tollal väärastunud utoopia tunnistajateks, siis meid see ei puudutanud. Pole aga välistatud, et kaugemas tulevikus koondub suur hulk noori, kelle jaoks Nõukogude Liit on juba hämar muinasaeg, jälle punaste lippude alla.

PS. Soovitan seda raamatut soojalt kõigile ajaloo- ja kirjandushuvilistele: põhjalik ja mõtterikas uurimus. Raamatu esmatrüki punane kiri pole küll hästi loetav, kuid on iseenesest kongeniaalne – lõhnab konspiratsiooni järele ja teeb valvsaks: järsku on veel midagi nähtamatu tindiga ridade vahele kirjutatud? Õnneks tuli kohe otsa ka teine, normaalne, silmasõbralik trükk.

JOEL SANG

³ I. V a h e r, Muutuvad ajad ja head sõnad. – Kesknädal 8. X 2014. Nigel Andreseni elus.

⁴ L. K o l a k o w s k i, Revolutsioon kui ilus haigus, lk 164.